

”דינא דמלכותא דינא”

עיון מחודש בשיטת התוספות

ראשי פרקים

- א. מבוא
- ב. עמדתו האמיתית של רבנו תם
- ג. מה הביא את ר”ת לפרש שרק במלכי או”ה אומרים ”דינא דמלכותא דינא”?
- ד. הקשיים בדברי רבנו תם
- ה. ההלכה
- ו. שורש העקרון ”דינא דמלכותא דינא”

א. מבוא

רבים בדורנו מצאו דרך לפטור את עצמם ממספר חובות שעצם קיומה של המדינה מטיל עלינו, באמתלא שכל החובה לציית לחוקי המדינה בתחומים מסויימים כמסים וכדו’, יונקת מעקרון ”דינא דמלכותא דינא”, וזה לדעתם אינו חל על שלטון יהודי, ובפרט בארץ ישראל. כיון שדעה זו בטעות (אם לא בשקר) יסודה ונוסף לכך גורמת נזק וחילול ה’, ראיתי לנכון ללבנה על מנת שלא ינסה איש לתלות את היתרי יצרו הרע ברבותינו הקדושים.

לכאורה היה מקום לומר, שעמדה זו מעוגנת בדברי כמה מרבותינו הראשונים. הלא כתב רבנו הר”ן בנדרים¹:

וכתבו בתוספות, דדוקא במלכי עובדי כוכבים אמר דדינא דמלכותא דינא, מפני שהארץ שלו ויכול לומר להם אם לא תעשו מצוותי אנרש אתכם מן הארץ, אבל במלכי ישראל לא, לפי שא”י כל ישראל שותפין בה.

אבל בתוספות שלפנינו אין זכר מרעיון זה. אם כן, נשאלת השאלה: מי מרבותינו בעלי התוספות אמר דבר זה? תשובה לשאלה זו מצויה בדברי הרשב”א בחידושו על

¹ כ”ח ע”א ד”ה במוכס.

הרב אליהו זיני

נדריס²:

ופירשו בתום' בשם ה"ר אליעזר, דדוקא במלכי אומות העולם אמרו דינא דמלכותא דינא ומשום דמצי אמר להו, אם לא תעשו מצוותי אנרש אתכם שהארץ שלו היא. אבל במלכי ישראל לאו דינא, דאינו יכול ליטול מהם משלהם כלום לפי שא"י כל ישראל שותפין בה, ואין בה למלך יותר מלאיש אחר, ותדע לך דהכי הוא, דהא איכא מ"ד³, כל האמור בפרשת מלך מלך אסור בו ולא נאמר אלא ליראם ולבהלם. ואמאי? תיפוק לי משום דדינא דמלכותא דינא! אלא, דלא נאמרו דברים אלו במלכי ישראל אלא במלכי האומות.

אבל עדות זו חלקית היא עדיין. דברי הרא"ם בשלמותם, הביאם בעל אור זרוע בפירושו על ב"ק⁴:

כתב רבי' אבי העזרי ז"ל: יש מפרשים דדוקא בקרקע שייך למימר דינא דמלכותא ויש אומרים אפילו בין שאר ענייני ממון ולא הכריע. ורבנו אליעזר בר שמואל זצ"ל כתב בפרק ארבעה נדרים: אומר ר', דלא אמרינן דד"ד אלא כשהמלך משה מדותיו על כל בני מלכותו, אבל אם משנה למדינה אחת לא הוי דיניה דינא כדתנן בגיטין⁵: 'לא היה סיקריקון ביהודה בהרוגי המלחמה'. ומפרשי' דין סקריקון דאגב אונסיה נמר ומקנה ואי לאו משום דאנים לא קני ואע"ג דמצות המלך היתה. ובמלכי ישראל לא אמ' דיניה דינא, כדאמרינן בסנהדרין: לא נאמר' פרשת המלך בשמואל אלא ליראם ולבהלם. אבל המלך אסור בכל מה (שאסור) [שאמור] בפרשה, אפי' למ"ד מלך מותר בו, היינו דוקא באמור בפרשה. ולי נראה, דלא אמרינן דיניה דינא אלא בקרקעות ובמשפטים התלויים בקרקעות, כגון מכס שאומ' לא יעבור אדם בארצו אם לא יתן מכס, וכדאמ' בחוקת הבתים⁶: 'ואריסתא דפרסאי עד ארבעין שנין', ואמר נמי, דמלכא אמר דיהיב מסקא ליכול ארעא וגם כרגא דאקרקיה גברא שאמר לא יהא בארצי אם לא יתן כך וכך, והיינו טעמא דדיניה דינא, שהארץ שלו היא ואינו רשאי אדם שיעבור בארצו אם לא כמצותו. אבל אם קוצב על מלכות שאינו שלו ושכבשו בגולה, כי ההיא דסיקריקון דגיטין או אדם שאינו חפץ בארצו, לאו כל כמיניה למיגזיליה. ומלכי ישראל אין דיניהם דין שארץ ישראל (נתלה) [נתחלקת] לכל אחד ואחד מישראל ואינה של מלך, אבל

² כ"ח ע"א.

³ סנהדרין כ" ע"ב.

⁴ ס"י תמ"ז עמ' 70.

⁵ נ"ה ע"ב.

⁶ נ"ה ע"א.

"דינא דמלכותא דינא"

באזה"ע כן דינם שכל הארץ למלך והוא הדיון בכל ההדיומות שהם קצבו שלא יהנה אדם מארצם אלא בקצבתם שדיניהם דין. ושמואל הא קמ"ל, דכל הארץ למלך היא והיינו דקאמר בהנוזל בתרא, דקמלי דיקלי וגשרי גישרי שהדקלים והקרקות שלו הם, עכ"ל⁷.

ומדברי בנו רבנו חיים מוכח שהדברים נאמרו ע"י ר"א ממיץ סביב אותה סוגייה שבנדריים⁸ כמובא בתשובותיו⁹:

ורבנו אבא מארי זצ"ל כתב פ' הנוזל בתרא וז"ל: 'ורבנו אליעזר בר' שמואל זצ"ל ממיין כתב פר' ארבעה נדרים: אמר ר' לא אמרינן דינא דמלכותא דינא אלא כשהמלך משה מידותיו על כל בני מלכותו וכו'. וכן העיד הרשב"א בתשובותיו¹⁰.

ובעל נמוק"י¹¹ הביא כבר את הדברים בשם "רוב המפרשים". אבל מכל הנ"ל אנו למדים שדעה זו שהרשב"א, הר"ן ועוד, מייחסים לרבנותינו התוספות, היא דעת ר"ת ודעת תלמידו הרא"ם, בהבחנות מסויימות ביניהם שעליהן נתעכב בע"ה בהמשך.

ב. עמדתו האמיתית של רבנו תם

בחסדי ה' זכינו כיום להגלות נגלות דברי רבנו תם במקורם, ותשובתו הרמתה פורסמה בשלמותה בשו"ת בעלי התוספות¹² וכך הם דבריו:

תשו' ר' יעקב תם. (מה שאמרתם) [אין זה כמו שאמרתם אלא]¹³ דינא דמלכותא¹⁴ באומות העולם מיירי. אבל מלכי ישראל ומלכי בית דוד דנין אותו כדמפרש פ' כהן גדול¹⁵, ואין יכולין לגזול, כלו' שלא כדנין. ואפילו למ"ד: 'כל האמור בפ' מלך, מלך מותר בו'¹⁶, אין לך בו אלא הידושי, 'זאת כרמיכם וזיתים הטובים יקח ונתן לעבדיו'¹⁷ אוסרי מלחמתו¹⁸ אבל לעצמו

⁷ בשיטה מקובצת על נדרים כ"ח ע"א, הביא את הדברים בשינויים מסוימים, וכפי הנראה לקחם מבעלי התוספות או אפילו מהרא"ם עצמו.

⁸ כ"ח ע"א.

⁹ סי' קי"ג.

¹⁰ ח"א סי' תרל"ז.

¹¹ נדרים שם.

¹² סי' י"ב.

¹³ העתקתי "תיקון" זה משום שכך הציע המהדיר שם, אבל אינני משוכנע שצורך יש בו. אף בלעדיו אנו מבינים את שמבינים לאחר הוספת ה"תיקון", לא פחות ולא יותר, וד"ל.

¹⁴ ב"ק קי"ג ע"א, גיטין י' ע"ב, ב"ב נ"ד ע"ב, נדרים כ"ח ע"א.

¹⁵ סנהדרין י"ט ע"א.

¹⁶ סנהדרין כ' ע"ב.

¹⁷ שמואל א', ח' י"ד.

¹⁸ מלכים א', כ' י"ד, דה"ב, י"ג ג'.

הרב אליהו זיני

להרבות לו הון ולהיות לו לגן ירק לא. כדאשכחן פ' הכונס¹⁹ בדוד שלא רצה אפילו לעשות לו גדר, ומלחמה היתה וכן בנבות²⁰. ואם תדחה בנבות מפני שזרע המלוכה היה, כדכתיב²¹: 'אשר ירד שם לרשתו', ההיא דהכונס מורה גדולה ונילמוד הימנה. ומקראות דהכונס מוכיחי דבין לר' יוסי בין לר' יהודה דפליגי בפ' מלך. אלא ודאי דינא דמלכותא דינא אפילו בדברים דלאו דינא קא עבדי, דקמלי דיקלי לאו דינא, ובמלכי אומות העולם מיירי. ומוכרי למסקיהו (ישראל) [לישראל]. ור' ינאי דאמר במוכס העומד מאליו²², ור' אשי דאמר במוכס גוי²³, לא פליגי אמוכס שאין לו קצבה דשמואל. שהרי שמואל עצמו דאמר דינא דמלכותא דינא תירץ על דברי עצמו במוכס שאין לו קצבה²⁴, ור' ינאי ורב אשי באו לתרץ דשמואל, מכלל דאית להו דשמואל. וא"ת בהדא פליגו עליה, זו אינה שיטה אלא שטות. וג' שינויי²⁵ כולהו איתנהו, ומר אמר חדא ומר אמר חדא. וכן פ' רבה בשינויי דהאוחז באמה בכל היד²⁶ דכולהו איתנייהו. וזה פשוט מכולם. דשמואל תרוייהו אמר, ואת מודים דהלכתא כשמואל בדיני דמלכותא, והוא כך אמר דמוכס שאין לו קצבה ליכא דינא דמלכותא בהגזול בתרא²⁷ ובארבעה נדרים²⁸ ורב ינאי ורב אשי לא פליגי עליה, ש"מ דלית דינא דמלכותא בכל דבר, כגון מוכס שאין לו קצבה אפילו העמידו. דבהכי מיירי, דדינא דמלכותא דינא אינה אלא בדברים שהמלכות עושה, כגון מכס, קצבה וגשרים ומשתכח בבי דרא, ובר מתא אבר מתא מעבט²⁹, והני תלתא מילי בסוף פ' חזקת הבתים³⁰, לאשמועינן דתרי מילי דהאריסי, והזיהרורי והאנדיסקי³¹, ישראל נינהו. וכן המוכרים והמלכים מלכי אומות העולם. ואילו המוכרים גוים כן היה הדין כמו כן.

כללו של דבר, אין דינא דכל מלך ומלך העומד ומשנה – דינא. אלא דינא דמלכותא בדברים שהנהיגו קדמוניהם. דהפקיעו חכמים ממון במנהג

¹⁹ בייק סי עייב.

²⁰ מלכים א' כ"א.

²¹ שם פסוק י"ח.

²² בייק ונדרים הנ"ל.

²³ בייק שם.

²⁴ בייק ונדרים שם.

²⁵ בייק שם.

²⁶ נדה י"ג ע"א.

²⁷ בייק שם.

²⁸ נדרים שם.

²⁹ בייק שם.

³⁰ ביב נ"ה ע"א.

³¹ שם.

"דינא דמלכותא דינא"

המלכות בדרך שהפקיעו מפני תקנת (המינין) והשבים³² ומפני תיקון העולם³³, ומפני דרכי שלום³⁴, וכן הא דתלאה וקדיש³⁵, וההיא עובדא דהוי בגרש שהפקיעו קידושי תורה³⁶, וכן נבי שמר מתנה דינא דמלכותא³⁷, או אם היה מלך עומד ואומר באמירה בעלמא ליקני, לא היה קונה, במוכם שאין לו קצבה שלא היה קונה אם העמידו מלך הדיוט וגררא, ולהגדיל תורה אינה יוהרא, אם היא ברורה. אך שלך צרורה, כאמרה פרה הריני נזירה³⁸, ושלום לכל יודעי תורה, שמסיני אמורה, יעקב בר מאיר.

תשובה זו מושתתת על מספר נקודות, עקרונות ופירושים, השונים באופן יסודי בנקודות רבות מפירושיהם של רוב רבותינו. מביניהם יש לציין במיוחד הנקודות הבאות:

- א. לדעת ר"ת, דינא דמלכותא דינא (להלן: דד"ד) אינו בא להתיר מעשים המותרים למלך בתור מלך, אלא להתיר מעשים שהם בבחינת גזל. וזו כוונתו באומרו "ואין יכולין לגזול, כלו' שלא כדין!"
- ב. איזה מעשה הוא דין ואיזה הוא גזל? על זה אין ר"ת משיב במישרים, אבל כותב: "ואפילו למ"ד כל האמור בפי מלך, מלך מותר בו, אין לך בו אלא חידושו, ואת כרמכם יקח ונתן לעבדיו אוסרי מלחמתו, ז"א לכל היותר מותר, מה שמותר למלך בפרשת מלך ותו לא.
- ג. יש מעשים מסויימים שאינו מהסס לסווגם כגזל, והם כל מה שהמלך לוקח מאזרחיו להנאתו הפרטית האישית, וזו כוונתו באומרו: "אבל לעצמו להרבות לו הון ולהיות לו לגן ירק לא". וכל המדקדק בדבריו יבחין שזוהי הגדרתו של גזל מלך: כל מה שהמלך לוקח לצורך עצמו.
- ד. מניין לר"ת שהתלמוד כלל בדד"ד דברים שהם בבחינת גזל? את זה הסיק ר"ת מההיא דפרק הגוזל בתרא³⁹: "דינא דמלכותא דינא אפילו בדברים דלאו דינא קא עבדי, דקטלי דיקלי לאו דינא, ובמלכי אומות העולם מיירי".

³² בייק צייד עייב.

³³ גיטין לייד עייב.

³⁴ שם נייט עייב.

³⁵ בייב מייח עייב.

³⁶ יבמות קיי עייב.

³⁷ גיטין יי עייב.

³⁸ נזיר פייב מייב.

³⁹ בייק קייג עייב.

הרב אליהו זיני

- ה. לדעתו, אף למלכי או"ה אין דד"ד חל על כל מעשי המלכים, אלא רק על דברים ש"המלכות עושה". זה מסיק רבנו מההיא דשמואל האמור בהגוזל בתרא: "ואת מודים דהלכתא כשמואל בדיני דמלכותא, והוא כך אמר דבמוכס שאין לו קצבה ליכא דינא דמלכותא בהגוזל בתרא". א"כ, אף שקיבל רשות מהמלך, כיון שהוא מוכס שאין לו קצבה אין החלטת המלך תקיפה.
- ו. תנאי נוסף מעמיד ר"ת לתקפות החלטת המלך: דיני המלכות חייבים להצטמצם למה שמקובל מהנהגות קודמיו: "כללו של דבר, אין דינא דכל מלך ומלך העומד ומשנה - דינא, אלא דינא דמלכותא בדברים שהנהיגו קדמוניהם".
- ז. לדעתו, התוקף של דד"ד יונק מהפקעת הממון על ידי חכמים בגדר של תקנה, בדומה לתקנות שתיקנו רבותינו לשבים או מפני דרכי שלום.
- ח. לסיום: נראה שדעת ר"ת היא שלא נאמרה פרשת המלך "אלא ליראם ולבהלם". כך משמע מלשונו "ואפילו למ"ד כל האמור בפי מלך, מלך מותר בו", דמשמע מלשון זו דלא סבירא הכי. ובאמת תלמידו ר"א ממיץ גם הוא מוסיף סימוכין להשערותנו זאת בהזכירו דברי רבו בלשון הבאה: "ובמלכי ישראל לא אמ' דיניה דינא כדאמרינן בסנהדרין: לא נאמרה פרשת המלך בשמואל אלא ליראם ולבהלם. אבל המלך אסור בכל מה (שאסור) [שאמור] בפרשה, אפי' למ"ד מלך מותר בו היינו דוקא באמור בפרשה".
- ט. פרט נוסף שאינו יוצא מתשובת ר"ת, אבל מפורש בשמו בדברי ר"א ממיץ⁴⁰: אין דד"ד חל אלא אם אין הפליה בין אזרח לאזרח. וכך כותב הרא"ש: "אומר ר' דלא אמרינן דד"ד אלא כשהמלך משה מדותיו על כל בני מלכותו, אבל אם משנה למדינה אחת לא הוי דיניה דינא כדתנן בגיטין⁴¹, לא היה סיקריקון ביהודה וכו'".
- על אף שדברי ר"ת שהגיעו אלינו בצינור דברי התוספות (ובאופן חלקי מאד) עוררו ויכוחים רבים במהלך הדורות ונשפכו עליהם נחלי דיו, עדיין הנקודה המרכזית שבדבריו לא זכתה להתייחסות בכלל, וכנראה משום שתשובתו הני"ל לא הגיעה לרבים מרבותינו. נקודה זו כלולה במה שכתבנו לעיל: לדעת ר"ת דד"ד מתייחס למה שהמלך לוקח לעצמו, ולדעתו כל מה שהמלך לוקח לעצמו הרי הוא גזל גמור⁴². מכאן שאין רבנו תם מבין המושג דד"ד כפי שמבינים אותו שאר

⁴⁰ או"ז הני"ל.

⁴¹ נ"ה ע"ב.

⁴² רבנו יונה בעליותיו (ב"ב נ"ה ע"א), הרמב"ן, מהר"י קרקווא (ב"ב נ"ה ע"א, עמי ר"ח) ועוד הזכירו עמדה זו בשם "יש אומרים".

"דינא דמלכותא דינא"

רבותינו, וממילא כאשר הוא קובע "ובמלכי ישראל לא אמ' דיניה דינא", אין לקביעתו זו את המשמעות שמצאו בה אלו שקיבלוה מכלי שני, קרי מתוך תוספות אלו או אחרים, כפי שהדברים הגיעו לר"ן. בקביעתו זו התכוון ר"ת לומר רק דבר אחד ויחיד: שאין רשות למלך ישראל לגזול מיהודי דבר שלא בדין, אבל יחד עם זה מודה ר"ת שכל מה שהוא בדין מותר לו. לדעתו, כל מה שהמלך לוקח לעצמו גזל הוא, אבל רק מה שהוא לוקח לעצמו.

בעיני ר"ת, כל המוזכר בתלמוד בנוגע לדד"ד, כגון: "מכס שיש לו קצבה" או "גישרי ודיקלי" הם דברים שהמלך עשה לצורך עצמו, להנאתו האישית,⁴³ אבל לא דברים שעשה לטובת עמו ולמען מדינתו. והדברים מפורשים בתוספות סנהדרין⁴⁴: "וי"ל דבפרשת המלך כתיב⁴⁵ יקח ונתן לעבדיו ולא לעצמו", ומפורשים עוד יותר בשמו של ר"ת בתוספות הרא"ש⁴⁶: "ותירץ ר"ת וכו' דוקא ונתן לעבדיו התיר הכתוב, ולא לעצמו". ומכאן שכל שהוא "לעבדיו" מותר הוא אף במלך ישראל ואף לדעת ר"ת. לכן גם "מכס שיש לו קצבה" או "גישרי ודיקלי" אם צורך עבדיו, וכ"ש צורך כל עמו הם, אינם נכללים לדעת ר"ת בדד"ד, ומותרים הם אף למלך ישראל⁴⁷!

ושלא עלה על דעת רבנו תם ורבותינו התוספות לאסור הטלת מסים וכדו' (ואף יותר מזה), מפורש הוא בספר התרומות⁴⁸ בשם רבותינו הצרפתים:

ואני קבלתי מרבתי שקבלו מדעת הצרפתים, שלא נאמר דינא דמלכותא דינא כי אם בדברים שהם עסקי המלך, כגון ענייני הדרכים והמכסים והמסקאות שלו, אבל העסק שיש בינו לבינו ובין חברו לא אמרו חכמים [בו] דינא דמלכותא דינא. וראיה לדבר, הא דגרסינן בפרק הנוזל: אמר שמואל דינא דמלכותא דינא, אמר רבא תדע דקמלי דיקלי דאינשי וגשרי גשרי ועברינן עלייהו דינא, והכא ודאי ליכא אלא יאוש, דשנוי רשות ליכא שהרי ברשות הרבים מונחין, ושנוי מעשה ליכא, דהא לא עבדי מינייהו כלום, שנוי השם נמי ליכא דמעקרא דיקלי קרו ליה והשתא נמי דיקלי קרו ליה, הלכך אי

⁴³ וכך פירש הרמב"ן את עמדת חכמי צרפת בתשובתו להרב בעל התרומות (שו"ת הרמב"ן הוצאת מוסד הר" קוק סי' מ"ו) "מתוך דברך למדתי שאתה סומך על דעת קצת חכמי הדור שלפנינו. שהיו מורים דלא אמרי' דינא דמלכותא דינא אלא בעסקי המלך לצרכו. כגון דקטלי דקלי וגשרי לעשות להם דרך וכגון בארעא דמסקא להו טסקא דמלכא אמ' מאן דיהיב טסקא ליכול ארעא. ובאמת שהסברא הזו מסורה בידנו מפי קצת רבותינו". והובאה בספר התרומות (הני"ל) ובשו"ת הרשב"א (ח"ה סי' קצ"ח) ובמהרי"ן בן לב (שו"ת ח"ג סי' ק"ט).

⁴⁴ כי ע"ב, ד"ה מלך מותר.

⁴⁵ שמואל א', ח' י"ד.

⁴⁶ סנהדרין שם.

⁴⁷ וראה ב"חיים שאל"י להרב חיד"א (ח"א סי' צ') בשמו ובשם "שנות חיים" באורך.

⁴⁸ שער מ"ו ח"ח.

הרב אליהו זיני

לאו דדינא דמלכותא דינא לא שרי לן למתהני מנייהו. אלמא, שעיקר דינא דמלכותא לא נאמר אלא בענייני הדרכים שהן של מלך, אבל עסקי ישראל עם חברו ישראל אין לנו לדון ביניהם דיני המלכות, ואע"פ שגזר המלך גזרה מחדש או שיהא חוק שלהם אין החוקים נחקקים אלא בעסקיו בלבד, וזה אינו מעסקיו שיכוף הלוח ליתן פחות ממה שלוח, אך יש לו כח לדון שהאחד יקבל מטבע היוצא בשוויו ממה שהלוחו. כך היתה סברתם, והדברים מובאים בשמו במהרי"ק⁴⁹.

אם כן, עיקר המחלוקת איננה בדין, אלא בהגדרת המושג "דינא דמלכותא דינא". ר"ת ראה ב"דינא דמלכותא דינא", דינים הנוגעים למה שהמלך עושה לטובת עצמו, כאשר שאר רבותינו מבינים שמושג זה כולל את שהמלך עושה לטובת העם, הצבור ומלכותו (ולעיתים אף לעצמו כמלך). יוצא מכל זה, שלא עלה על דעת ר"ת לאסור למלך להטיל מסים, מכס או הפקעת קרקעות כאשר אלו צורך העם והמלכות. ומכאן שאין שום יסוד להתיר להתחמק מחובות אלו אף לשיטתו!

מיותר להדגיש שבכל זאת שאר רבותינו לא הסכימו עם רבות מהנקודות הנ"ל, ופרט עם זו האחרונה. הם ראו בכל המקרים האלו, כגון: "גישרי ודיקלי" וכדו', דברים שהמלך עושה לצורך המלכות. אם-כן, לענין דינא אין מחלוקת בין ר"ת לשאר רבותינו בכל הנוגע לצורכי המלכות, המדינה וכל האזרחים, אלא רק במה שהמלך עושה להנאתו בלבד. את עמדתו השתית ר"ת על כך ש"מלך ישראל דנין אותו", ובדאי שלא דנים אותו על מה שגובה מכס לבניית כבישים, בתי-ספר, בתי-חולים וכדו'! לפי זה גם אליבא דר"ת, דד"ד (במשמעותם של רוב הפוסקים) חל על כל צרכי ציבור, אלא שאין ר"ת קורא זאת דד"ד, אלא דינא. וכל דבר שהמלך גוזר שאינו גזל, דין הוא, בין במלכי או"ה בין במלכי ישראל, אפילו אליבא דר"ת.

מטבע הלשון "וכתבו בתוספות, דדוקא במלכי עובדי כוכבים אמר דדינא דמלכותא דינא", בו השתמשו הר"ן וכמה מרבותינו, הוא זה שהטעה רבים. ואין זו הפעם הראשונה שהגעת דברי רבותינו אלינו בכלי שני, שלישי, רביעי או יותר מזה, גורמת להבנת דברים שלא עלו על דעת אומריהם, ולנזקים רוחניים אדירים⁵⁰. ממטבע לשון זה הסיקו רבים שמותר לגנוב מכס או להעלים מסים ממדינת ישראל המחודשת, אבל לא היא, לא עלה על דעתו של ר"ת רעיון נכרי וזר כזה. מדינת ישראל אינה גובה כספים מאזרחיה לצורכי פרטים אלו או אחרים, אלא לצורכי

⁴⁹ סיי סייון.

⁵⁰ הערתי על כך במאות מקומות בספרי בכל מיני הקשרים, עיי"ש.

"דינא דמלכותא דינא"

ציבור בלבד⁵¹, ומכאן שכל המיסים, הארנונות ושאר חוקי מדינת ישראל שאינם סותרים דיני תורתנו, מחוייבים אנו לקיימם אף לדעת ר"ת, התוספות ודעימייהו.

ג. מה הביא את ר"ת לפרש שרק במלכי או"ה אומרים "דינא דמלכותא דינא"?

דברי ר"ת נאמרו ללא צל של ספק בהקשר להחייב דב"ב⁵², והיה קשה לו - אם דד"ד גם במלכי ישראל הוא, איך יתכן שמותר למלך להפקיע קרקעות ישראל, שירושה הן מאבותיהם, עפ"י ה'! הלא אחאב נענש על שלקח את כרם נבות! וכן מפורש בתוספות הרא"ש⁵³:

כל האמור בפרשת מלך, מלך מותר בו. תימה, א"כ נבות לאו שפיר עבד שלא נתן חלקת שלו לאחאב ולמה נענש אחאב עליו, ותירץ ר"ת, דאחאב שאל לו למכור ובמה שלא רצה נבות למכור לו ולא נחשב מורד אבל ליקח בחנם הרשות בידו, אי נמי דוקא ונתן לעבדיו התיר הכתוב ולא לעצמו, דהא דוד שאל אם מלך פורץ לעשות לו דרך, ואל תתמה שכן דרך תכסיסי מלכות שהוא נוטל כדי ליתן לעבדיו.

וכן הוא בתוספות שלפנינו⁵⁴:

מלך מותר וכו'. תימה, למה נענש אחאב על נבות כיון שלא רצה למכור לו כרמו, ועוד דבפרק הכונס צאן לדיר⁵⁵ קאמר, דדוד שאל אם היה יכול להחליף גדישין של שעורין מישראל לתת בפני בהמתו וי"ל דבפרשת המלך כתיב 'יקח ונתן לעבדיו'⁵⁶ ולא לעצמו.

וכן הוא בתוספות חכמי אנגליה⁵⁷. וכל המדקדק בלשונות אלו יבחין שכולן לקוחות מתשובה זו של ר"ת.

גם הרשב"א הדגיש שהקושי של רבותינו הצרפתים היה לגבי קרקעות א"י משום שירושה היא ולא מלך זה או אחר, כמפורש בתשובתו⁵⁸:

⁵¹ אף אם משאביה לא מופנים תמיד לאפיקים הראויים ביותר בעיני ה' ותורתו.

⁵² נ"ה ע"א.

⁵³ סנהדרין כ"י ע"ב, ד"ה מלך מותר.

⁵⁴ בלי להדגיש כבתוספות הרא"ש שמדברי ר"ת לקוחה התשובה.

⁵⁵ ב"ק ס' ע"א.

⁵⁶ שמואל א', ח' י"ד.

⁵⁷ ב"ק ס' ע"א.

⁵⁸ ח"ב ס' קל"ד.

הרב אליהו זיני

ואי נמי בארץ ישראל דלא אמרינן בה דינא דמלכותא דינא, כדעת קצת רבותינו הצרפתים ז"ל. לפי שארץ ישראל ירושה (היה)⁵⁹ [היא] לנו מאבותינו, להדיוט כמלך.

לאור זה מבינים אנו ג"כ, למה פירש ר"א ממיץ שדד"ד חל רק בקרקעות.

ד. הקשיים בדברי ר"ת

כיון שמטרתי העיקרית במאמר זה היתה ללבן עמדת ר"ת ולעמוד על דיוקה, נמנעתי בכל מה שקדם מלהעיר על הקשיים המתעוררים בדברי ר"ת, קשיים שעל רובם העירו כבר רבותינו שבכל הדורות. לדוגמא:

1. ר"ת השתית עמדתו על כך שפרשת המלך נאמרה רק "ליראם ולבהלם". אבל עמדה זו קשה מאד. הלא שמואל עצמו, שממנו אנו למדים על העקרון דד"ד, חלק בתכלית המחלוקת על עמדה זו, וקבע "כל הנאמר בפרשת מלך, מלך מותר בו" כמפורש בסנהדרין⁶⁰! ואיך מקשה ר"ת ממאן דסבר "ליראם ולבהלם" על שמואל דלא ס"ל הכי!!

מחוץ לזה, רוב מניין ובניין של רבותינו הגאונים והראשונים סוברים כשמואל ש"כל האמור בפרשת מלך, מלך מותר בו"⁶¹. כך היא דעת רבנו חננאל⁶², הפוסק במפורש כרבי יהודה "שלוש מצוות נצטוו ישראל וכו"⁶³, וכך הן דעותיהן של

⁵⁹ יתכן שהגירסא הנכונה היא "היה" משום שהרשב"א מדבר בזמנו, בזמן גלות. ⁶⁰ כי ע"ב.

⁶¹ אמנם בעל נמוקי"י (נדריים כ"ח ע"א) כתב שכדעת התוספות, כתבו רוב המפרשים, אך אין לראות בדבריו אלו אלא עובדה אחת: שבתקופת בעל נמוקי"י רוב מפרשי ספרד התרגלו לפרש כמעט כל דבר בתלמוד עפ"י התוספות. כך דברי רבותינו התוספות הצליחו לדחוק הצדה כל פירושי ראשוני ספרד, ודבריהם תפסו המעמד הבכיר בעולם הפרשנות התלמודית. על התופעה הזו, שתופעה כללית היתה, אתעכב בע"ה במקומות אחרים, אבל לגבי נדון דידן, די לראות שגדולי הפוסקים הראשונים כרמב"ם, רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, רשב"ץ ועוד דוחים בשתי ידיים ומכחישים דברי בעל נמוקי"י.

אבל דברי בעל נמוקי"י אלו טעונים עיון, משום שבב"ב (נ"ה ע"א, מובאים בהוצאת בלוי של הריטב"א בהערה) הוא כתב: "ופירוש דינא דמלכותא הסכימו כל בעלי הוראה דמדאמר דינא דמלכותא ולא אמר דינא דמלכא, משמע דלא אמרו אלא בדברים שהם חוקי המלכים, שלכל המלכים יש חוקים ידועים, שהרי אפילו במלכי ישראל כתב להם שמואל מה שהמלך מותר בו. אבל מה שהמלך נוטל בזרוע אינו דין. הלכך כל שנטל המלך ממון יהודי שלא מחוקי המלכות הקבועים חמסנותא הוא וכו'". ולכן אחת מן השתים: או שבעל נמוקי"י חזר בו, או שס"ל שדד"ד הוא בדברים שהמלך לוקח לעצמו כדעת ר"ת. שם.

⁶² ודלא כהגאון הרב עובדיה יוסף שליט"א ביחיהו דעת (ח"ה ס"י ס"ד, בהערה) שמצא בפירוש ר"ת את המשפט, שלא נאמרה פרשה זו... אלא "ליראם ולבהלם", ולכן חשב שרבי יוחנן בא לחלוק על שמואל ואז הלכה כוותיה. ולא היא, לדעת ר"ח אין רבי יוחנן חולק על שמואל בכלל, אלא ש"ליראם ולבהלם" אין פירושו כפירוש רש"י והכוונה בו להכניס בהם יראת המלך בבחינת "שתהא אימתו עליך" וכשנוי לפנינו בתלמוד בפי רבי יהודה, וכפי ששינוי בספרי (פיסקא קנ"ז): "תשים עליך מלך", והלא כבר טאמר שום תשים עליך מלך ומה תלמוד לומר 'תשים עליך מלך', שתהא אימתו עליך, מכאן אמרו מלך אין רוכבים

"דינא דמלכותא דינא"

רש"י⁶⁴, הרמב"ם⁶⁵, הרמ"ה⁶⁶, הרמב"ן⁶⁷, המאירי⁶⁸, הרשב"א⁶⁹, הריטב"א בחידושיו על נדרים⁷⁰, הנמוקי⁷¹, הרשב"ץ⁷², הטור חו"מ⁷³, מרן בשו"ע⁷⁴, הרדב"ז⁷⁵ והמב"י⁷⁶ ב"קריית ספר", הפרי"ח וכן בשו"ת הרמ"ז⁷⁶ והגאון החיד"א ב"חיים שאל"י⁷⁷. ואם ר"ת מבין כרש"י, ש"ליראם ולבהלם" בא לאפוקי ממצות מינוי מלך, אז צריך להוסיף על החולקים עליו כל אלו שמנו מינוי מלך למצוה כגון תלמידו הרא"ם⁷⁸, הסמ"ג⁷⁹, רבי יעקב מלונדורף⁸⁰, ספר החינוך⁸¹ ועוד.

אפילו תלמידיו ותלמידי תלמידיו של ר"ת חולקים עליו. לדוגמא, ר"א ממיץ כותב לאחר הבאת דברי רבו ר"ת:

ולי נראה דלא אמרינן דיניה דינא אלא בקרקעות ובמשפטים התלויים בקרקעות, כגון: מכס שאומ' לא יעבור אדם בארצו וכו' והיינו טעמא דדיניה דינא שהארץ שלו היא ואינו רשאי אדם שיעבור בארצו אם לא כמצותו וכו'. אבל אם קוצב על מלכות שאינו שלו ושכבשו בגולה, כי ההיא דסיקריקון דגימין או אדם שאינו הפיץ בארצו, לאו כל כמיניה למיגזיליה. ומלכי ישראל אין דיניהם דין שארץ ישראל (נתלה) [נתחלקה] לכל אחד ואחד מישראל

על סוסו וכו"י. והוכחה לדבר: ר"ח פוסק כרבי יהודה שמצוה למנות מלך כי הוא כותב "יתניא רבי יהודה אומר ג' מצוות נצטוו וכו"י והוא ממשיך "ואוקימנא להעמיד להם מלך ואחריו להכרית זרעו של עמלק וכו"י, ולא שייך לשון "ואוקימנא" אלא בפסק, ומכאן ש"י"ל כר"י שמצוה היא. ודברי רבי יוחנן כפי שמביאם ר"ח מוכיחים על זאת: "אמר לו ר' יוחנן, לא פירש להם אילו כולם שהתירם לו הקב"ה אלא לייראם ולבהלם בלבד", ואם כפירוש הגאון הנ"ל, ה"ל"ל "לא פירש להם אילו כולם להתירם לו אלא לייראם ולבהלם בלבד" ובלי המלה "הקב"ה". ומכאן ש"י"ל לר' יוחנן שהתירם הקב"ה למלך כל החוקים האלו. ואין ברצוני להאריך יותר כאן, כי לא ידועה לי סוגייה בתלמוד שסבלה משיבושי גירסאות בהיקף שמצאנו בסוגייה דנן. היא נשארה לפנינו ללא היכר ביחס למה שהיתה במקור, וכבר הארכתי בה במקום אחר.

⁶⁴ שם, ד"ה לא נאמרה פרשה זו ועוד.

⁶⁵ מלכים פ"ד ה"א.

⁶⁶ בחידושיו על סנהדרין.

⁶⁷ בשו"ת ס"י מ"ו ובספר המצוות.

⁶⁸ בית הבחירה על סנהדרין עמ' 70 ועל ב"ק עמ' 322.

⁶⁹ שו"ת ח"יב ס"י קלייד וח"י ס"י תרל"ז.

⁷⁰ כ"ח ע"ב.

⁷¹ ב"ב נ"ה ע"א, ראה הערה לעיל.

⁷² שו"ת ח"יב ס"י קני"ח, ובזהר הרקיע עמ' 60.

⁷³ ס"י שצ"ט סעי' י"א.

⁷⁴ שם, סעי' ו'.

⁷⁵ בפירושו על הרמב"ם, שם.

⁷⁶ ס"י מ"ו.

⁷⁷ ח"א ס"י ז', ד"ה "ואפשר".

⁷⁸ ס"י תל"ה.

⁷⁹ מ"ע קי"ד.

⁸⁰ עץ חיים ח"ג עמ' רצ"ט.

⁸¹ מצוה תצ"ז.

הרב אליהו זיני

ואינה של מלך וכו', ושמואל הא קמ"ל דכל הארץ למלך היא, והיינו דקאמר בהגוזל בתרא, דקמלי דיקלי וגשרי גישרי שהדקלים והקרקות שלו הם.

ז"א, לדעתו העקרון דד"ד יונק מהבעלות על הארץ בה הוא שולט, ולכן דד"ד חל רק על קרקעות ומכסים הנובעים משהות במקום השייך לו. לכן עקרון זה אינו חל על מלכי ישראל כי א"י אינה שלהם, אבל לא משום שפרשת המלך נאמרה "ליראם ולבהלם". יוצא מזה שס"ל להרא"ם שמצוה למנות מלך. ובאמת בספרו, ספר יראים⁸², הוא פוסק כרבי יהודה "גי מצוות נצטוו ישראל וכו'". גם הראב"ה נוטה לדעה זו כמובא באו"ז⁸³, וגם הסמ"ג (הני"ל) חולק על ר"ת.

2. ר"ת ביסס דד"ד על הפקעת הממון של חכמים⁸⁴, אבל תימה הוא. הלא הפקעת ממון, מדין מלך הוא, כדמוכח ביבמות⁸⁵ ובגיטין⁸⁶! וכך שנינו שם:

רבא אמר: הפקר ב"ד היה הפקר, דאמר ר' יצחק, מנין שהפקר ב"ד היה הפקר? שנאמ'⁸⁷: 'זבל אשר לא יבוא לשלשת הימים כעצת השרים והזקנים יחרם כל רכושו והוא יבדל מקהל הגולה'. רבי אליעזר אמר, מהכא⁸⁸: 'אלה הנחלות אשר נחלו אלעזר הכהן ויהושע בן נון וראשי האבות וגו'', וכי מה עניין ראשים אצל אבות? לומר לך, מה אבות מנחילין את בניהם כל מה שירצו, אף ראשים מנחילין העם כל מה שירצו.

והלא "יהושע בן נון וראשי האבות" לא בבחינת רבנים חילקו, אלא בבחינת ראשי שבטים וראש העם, ז"א מתוקף דין המלך דין! ומזה למדו רבותינו שנכון הדבר גם לגבי בתי-דין בזמן גלות או בא"י כל זמן שקיבלו רשות⁸⁹.

⁸² סי' תל"ה.

⁸³ הני"ל.

⁸⁴ הרב דובר כהנא שפירא זצ"ל ב"דבר אברהם" (ח"א סי' י"א) כתב: "דהא דילפינן דהפקר בית דין הפקר, לאו דוקא בבית דין של ישראל, אלא הוא הדין באינו ישראל, בדינא דמלכותא. ונראה שבישראל נמי לאו בתור בית דין הוא ההפקר אלא בתור דינא דמלכותא, שהרי ילפינן לה מקרא דכל אשר לא יבוא בו על פי עצת השרים והזקנים יחרם רכושו, ואם כן שרים וזקנים כתיב והוא כענין דדינא דמלכותא. ולפי זה יסוד דדינא דמלכותא הוא משום הפקר בית דין, ולא ידע שר"ת אמר זאת כבר.

⁸⁵ פ"ט ע"ב.

⁸⁶ ל"ו ע"ב.

⁸⁷ עזרא י' ח'.

⁸⁸ יהושע י"ט נ"א.

⁸⁹ ומכאן המקור לרשות שהיו דייני ישראל צריכים לקבל מריש גלותא, ואי לא נקיט רשותא לאו חייב לשלם על אף שדייני דינא כדשנינו בסנהדרין (ה' ע"א): "איבעיא להו, כגון אנט דגמירנא וסבירנא ונקיטנא רשותא אבל לא נקיט רשותא דיניה לא דינא, או דילמא אע"ג דלא נקיט רשותא דיניה דינא? ת"ש: דמר זוטרא בריה דרב נחמן דן דינא וטעה, אתא לקמיה דרב יוסף, א"ל: אם קיבלוך עלייהו לא תשלם ואי לא זיל שלים. ש"מ כי לא נקיט רשותא דיניה דינא ש"מ".

"דינא דמלכותא דינא"

וכן הסביר הרד"ק⁹⁰:

וראשי האבות למטות, כמו אבות המטות, כלומר ראשי בתי אבות לכל שבט ושבט ורז"ל פמכו בזה הפסוק להפקר בית דין שהיו בא"י הפקר ואמרו, וכי מה עניין ראשים אצל אבות, אלא לומר לך מה אבות מנחילין את בניהם כל מה שירצו אף ראשים מנחילין את העם כל מה שירצו.

וכן מהר"ש לנייאדו, בן דורו של מרן, בפירושו "כלי יקר" שעל הני"ך. ודומה לכך כתב אחד מגדולי חכמי פרובנס רבי יצחק ב"ר מרדכי⁹¹:

והנהו גשרי כי עברינן עליהו לא עברינן על איסור גזל, דאנן לא קמלינן להו ושליחא דמלכא הוא דקמל להו, כדאי' התם, אלא משום דינא דמלכותא מפקע מינן איסור תשמיש דידהו, וזה דכי היכי דאמרו רבנן הפקר ב"ד הפקר, בהנהו כילי דחוזו לאפקורי ממונא, הכי נמי אמרו הפקר מלכא הפקר כאלו הוא הפקר ב"ד ושרי לאשתמושי בההוא ממונא דמפקר, וכי מצרך גשרא שהוא צורך גדול לכל מפני הנחץ אמי מלכא שיהיו כל האילנות הפקר עד שיתוקן וכו'.

ולפי זה מובן הק"ו שבדברי הריב"ש⁹²: "כל בית דין קבוע בעירו יכול להפקיע ממון, וכל שכן הקהל...", כי דין בית-הדין יונק מדין הקהל שהוא עצמו יונק מדין המלך.

בי"מכס שיש לו קצבה" ו"גישורי ודיקלי" ראה ר"ת צורך המלך, אבל כבר הגאון⁹³ חולק עליו וכותב:

ואם אמרו דינא דמלכותא דינא, לא על כזה המעשה, רק להמיל מכס על האנשים, ולקחת מהם לעשות גשרים וצרכי הרבים, לכן מלך ושלטון ובעל מכס אחד שמשגר בקהל מהרימים בשביל הפציו וצרכיו ואי אפשר שלא להחרים⁹⁴.

גם הרמב"ן התייחס לסברא זו בתשובתו⁹⁵ וכתב עליה:

⁹⁰ יהושע י"ט נ"א.

⁹¹ שו"ת חכמי פרובינציה ח"ב סי' מ"ט.

⁹² שו"ת הריב"ש סי' שצ"ט.

⁹³ שו"ת הגאונים סי' כ"ו.

⁹⁴ וכך פסק מרן בב"י אשר לו (יו"ד רל"ב י"ד): "וכתוב עוד שם בשם הגאונים, מלך או שלטון או בעל מכס שמשגר לקהל להחרים בשביל צרכיו אותו חרם אינו כלום ואין לחוש, אבל שבועה אסור לישבע לו לשקר וכן כתב רבנו ירוחם (נתיב י"ד סוף ח"ג דף ק"י ע"ב) בשם הגאונים. ומה שכתב דאסור לישבע לו, היינו כשאינו מבטל בלבו אבל אם הוא מבטל בלבו שרי כדבסמוך".

⁹⁵ סי' מ"ו הני"ל.

הרב אליהו זיני

ובאמת שהסברא הזאת היא מסורה בידינו מפי קצת מרבתינו, אבל אנו כבר עמדנו על הסברא הזאת וראינוה **משתברת ומשתכשת** בגמרא בסוגייה דפרק הזקת הבתים ועוד דהרי זכו'.

והסכים עמו מהר"י בן לב בתשובותיו⁹⁶.

ומיותר להזכיר דברי הרמב"ם שלא רק שחולק עליו אלא אף הופך את המשתמט מחובותיו למלך, לגזל מנת המלך, כפי שכתב⁹⁷:

כמה דברים אמורים שהמוכס כליסמים? בזמן שהמוכס גוי או מוכס העומד מאליו או מוכס העומד מחמת המלך ואין לו קצבה אלא לוקח מה שירצה ומניח מה שירצה, אבל מכס שפסקו המלך ואמר שילקח שלישי או רביעי או דבר קצוב והעמיד מוכס ישראל לגבות חלק זה למלך ונודע שאדם זה נאמן ואינו מוסיף כלום על מה שגזר המלך, אינו בחזקת גזלן לפי שדין המלך דין הוא, ולא עוד אלא שהוא עובר המכריח ממכס זה מפני שהוא גזלן **מנת המלך**, בין שהיה המלך גוי בין שהיה מלך ישראל.

וכן כתבו המאירי והריטב"א ועוד בנדרים⁹⁸.

ה. ההלכה

רבים מרבתינו הזכירו דברי התוספות (הני"ל) לפיהן דד"ד חל רק על מלכי או"ה אבל לא על מלכי ישראל, אבל לאור מה שהוכחנו, שעמדה זו עמדת ר"ת ור"א ממיץ היא, ואינה מתייחסת אלא לדברים שהם בבחינת גזל ביד המלך, אין אפילו מקום להחשיב דעת ר"ת לדעה החולקת על עמדת שאר רבתינו.

אבל אף אם ינסה איש להחשיבה כדעה חולקת, היא תישאר דעת יחיד, כי כמעט כל רבתינו מתקופת הגאונים ועד ימינו חולקים עליה. כבר בדברי הגאון⁹⁹ מצאנו:

אמר שמואל דינא דמלכותא דינא, ואילו ע[מד] לנו תירוץ זה לכדו היו המתנות אשר בשטרי הגוים גם הם כשרות. כי כן היה מאמר שמואל, כי כאשר השליט הקב"ה את המלכויות בעולמו כך השליטן על ממון בני אדם לשלוט בו כרצונם, ואפילו ישראל¹⁰⁰, ככתוב: 'ועל גויתנו משלים ובהמתנו'.

⁹⁶ ח"ג סי' ק"ט, וראה לעיל בהערה 43.

⁹⁷ הלי גולה ואבדה פ"ה הי"א.

⁹⁸ כ"ה ע"א.

⁹⁹ גאונים אסף, עמוד 75 (מאת פרופסור ש. אסף).

¹⁰⁰ בספרו "דינא דמלכותא", הסתפק פרופ' שילה, האם הגאון מתייחס גם לישראל, ואינני מבין איך אפשר להסתפק בדברים כה מפורשים.

"דינא דמלכותא דינא"

וכן משמע מדברי רבנו האי גאון¹⁰¹:

המלך, אם יש לו על אדם דין מסקא שיש לו על הקרקע, דין הוא שימכור מן הקרקע כשעור הנשאר לו מן המסקא אצל בעליו אם לא רצה לתתה, וממכרו קיים. ואימתי ממכרו קיים? בזמן שאינו מוכר המלך אותו קרקע אלא לחוב המסקא לבדה, וזהו המס המוטל על הקרקע וכו'.

רה"ג מדבר כאן על מלך סתם ואינו מבחין בין מלך ישראל למלכי או"ה, עיניש¹⁰². וכך משמע גם מרב אחאי בשאלתות¹⁰³, הכותב:

תנן התם: נודרין להרגין ולהרמין ולמוכסין שהוא תרומה ואע"ג שאינה תרומה, שהיא של בית המלך, ואע"פ שאינה של בית המלך. ולמוכסין, והאמר שמואל: דינא דמלכותא דינא? אמר רב חיינא בר כהנא אמר שמואל: במוכס שאין לו קצבה.

ואינו מבחין. גם תוכן המשנה בנדריים:

נודרין להרגים ולהרמים ולמוכסין שיהא תרומה אף על פי שאינה תרומה, שהן של בית המלך אף על פי שאינן שלהן. בית שמאי אומרים: בכל נודרין חוץ מבשבועה, וב"ה אומרים: אף בשבועה וכו'.

מוכיח עליה שנשנתה במלך ישראל ושמשנה קדומה היא, כי אם ב"ה וב"ש חולקים ובאים לסייג את הרישא, הוי אומר שהרישא קדמה להם, וא"כ מזמן הבית היא.

כן היא דעת הרמב"ם¹⁰⁴ שכתב:

המבריה מן המכס לפי מה שקבע המלך קצבת המכס, הרי זה גוזל מנתו של המלך¹⁰⁵, בין שהוא מלך ישראל בין שהוא מלך גוי, לפי שדין המלך דין הוא.

וכן כתב בפירושו המשנה¹⁰⁶ שאסור להבריה מן המכס, בין כשהמלך ישראל ובין כשהמלך גוי. וכן פסקו להלכה הרמב"ן בתשובותיו והרשב"א בתשובה¹⁰⁷.

¹⁰¹ המקח והממכר, הוצאת ב"ב התשנ"ד עמ' ק'.

¹⁰² ועיין עוד בגאוני מזרח ומערב (סי' רפ"ז).

¹⁰³ שאילתא קני"ד.

¹⁰⁴ גולה ואבדה פ"ה הי"א.

¹⁰⁵ ודבריו מסתמא לקוחים מדברי מהר"י מיגאש (ב"ב נ"ה ע"א): "ומאן דעבר על ההוא גזירתא וערק

מזבנינן מנכסוי בכדי מה דאיכא עליה".

¹⁰⁶ נדרים כ"ח ע"א.

¹⁰⁷ ח"ב קל"ד וח"א תרל"ז.

הרב אליהו זיני

וכן כתב הריטב"א בחידושו על נדרים¹⁰⁸ :

ואף במלכי ישראל הקדושים דיני המלך ידועים כמו שכתוב בקבלה ע"י שמואל הנביא, וארז"ל: כל האמור בפרשת מלך מלך מותר.

וכן כתב עוד בחידושו על ב"ב¹⁰⁹. וכן היא דעת המאירי בנדרים¹¹⁰ :

ודבר זה אין בו חלוק בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם, שהרי אף במלכי ישראל פסקנו בשני של סנהדרין, שכל האמור בפרשת מלך על יד שמואל הנביא, מלך מותר בו.

וטרח לדחות בתקיפות את דעת התוספות וכתב :

ובתוספות כתבו, שלא נאמר כן אלא במלכי אומות העולם אבל מלכי ישראל אין ידם תקפה לחדש בדינין כלום. והביאם לכך דעת האומר, שכל האמור בפרשת מלך אף הוא אסור בו ולא נאמר אלא ליראם ולבהלם, ואם כן תפוק לי' משום דדינא דמלכותא דינא. ואין צורך בכך, שהרי פסקנו כל שבפרשת מלך, מלך מותר בו.

וכן משמע שהיא דעת הרשב"ם שכתב¹¹¹ :

כל דיני מסים וארנוניות ומנהגות של משפטי מלכים שרגילים להנהיג במלכותם דינא הוא, שכל בני המלכות מקבלים עליהם מרצונם חוקי המלך ומשפטיו, והילכך דין גמור הוא.

וטעם זה נכון בין בישראל בין באו"ה.

ו. שורש העקרון "דינא דמלכותא דינא"

רבים לא ירדו לעומק דעת שמואל ולכן לא מצאו לקביעתו, דינא דמלכותא דינא, מקור. ומתוך שסגנונו ארמי יש שהרחיקו לכת לומר שמדובר בדין שהתחדש בגלות, ומפאת צורכי הגלות. אבל אין טעות גדולה מזו. דברי שמואל אינם חידוש שלו, אלא תרגום לארמית של עקרון מקדמת דנא, והוא: "דין המלך דין"! המקור איננו ארמי, אלא עברי טהור, ומשום כך, ומפחד טעות זו, החזירו הרמב"ם למקורו וכתב¹¹² "שדין המלך דין".

¹⁰⁸ כ"ח ע"א.

¹⁰⁹ נ"ה ע"א.

¹¹⁰ כ"ח ע"א.

¹¹¹ ב"ב נ"ד ע"ב.

¹¹² גזילה ואבדה פ"ה הי"א והל' ט"ז-י"ז.

"דינא דמלכותא דינא"

וכן המאירי הסביר כל אותן שמועות דב"ק¹¹³, העוסקות בדד"ד מטעם דין המלך
דין, וכתב:

מאחר שבארנו שדין המלך דין גמור הוא, מלך שחקק חק, שכל שנשברו
הגשרים יהיו בני העיר רשאים לקוץ דקלים או שאר אילנות לעשות מהם
גשרים, ועשו כן, מותרין אנו ליהנות באותם הגשרים ואלו לא היה דינם
אצלנו דין גמור היה גזל... חקים ידועים למלכים לחלוק עם בעלי קרקע
בתבואות וכו' הרי גבאי המלך בא ונפרע מזה כל חלקו וכו' אין צריך להזהר
מזו משום גזל וכו'.

וכן הרמב"ן בב"ב¹¹⁴:

ומכל מקום צריך לפנינו היאך חכמים חולקין בדבר זה, אם מצות המלך
היא, הא דינא דמלכותא דינא, ואם אינה מצות המלך פשיטא שאין המכר
מכר, ואי לא ידעינן נבעי ממלכא או מזהרורי דיליה. ויש מי שאומר, דילמא
שלוחי המלך מחמת עצמן הן עושין ולא ממצות המלך, ואין זה נכון, אלא
שנראין הדברים, דכי אמרינן דינא דמלכותא דינא, כגון הדינין הידועין למלך
בכל מלכותו שהוא וכל המלכים אשר היו לפניו הנהיגו הדברים והם כתובים
בדברי הימים ובחוקי המלכים וכו'.

וכן כתבו הריטב"א ובעל נמוק"י בחידושיהם על ב"ב¹¹⁵, והרשב"ץ¹¹⁶:

לפי שמשפטי המלוכה ידועים הם לכל וחקוקים הם כבר. וכמו שיש לנו חקי
המלוכה, כמו שאמר להם שמואל לישראל, וכמ"ש בסנהדרין¹¹⁷: 'כל האמור
בפ' מלך מותר בו', כך בשאר אומות יש דינים ידועים למלכים ובהם
אמרו דינא דמ"ד. וכ"כ הרשב"א ז"ל בתשובה והרמב"ן ז"ל בפ' חזקת
בחדושיהו (הנ"ל).

ודברי הרשב"א הלא הם כתובים בתשובותיו¹¹⁸ והביאם מרן להלכה בב"י¹¹⁹.

ובהמשך הקיש הרמב"ן¹²⁰ בין דד"ד של מלכי גויים לדין מלכי ישראל וכתב:

ואף במלכי ישראל הקדושים דיני המלך ידועים כמו שכתוב בקבלה על ידי
שמואל הנביא, ואמרו רבותינו: 'כל האמור בפרשת המלך מלך מותר בו'.

¹¹³ קייג ע"ב.

¹¹⁴ נ"ה ע"א.

¹¹⁵ שם.

¹¹⁶ שו"ת ח"א סי' קנח.

¹¹⁷ כי ע"ב.

¹¹⁸ ח"ג סי' ק"ט.

¹¹⁹ חו"מ סי' כ"ו.

¹²⁰ נ"ה ע"א.

הרב אליהו זיני

ומכאן שדד"ד בגויים כדין המלך בישראל. וכוותיה כתב הריטב"א בנדרים¹²¹
והנמוק"י¹²².

ואם חידוש היה בקביעת שמואל, הוא היה בזה שהעניק למלכי או"ה את המעמד
שהיה ידוע עד עכשיו רק למלכי ישראל¹²³!

ומכאן קושיא נוספת על דברי רבנו תם ודעימיה, שרצו להבחין בין מלכי ישראל
למלכי או"ה, כי אם הדין מקורו בדין מלכי ישראל, אז פשיטא שחל עליהם!

¹²¹ כ"ח ע"א.

¹²² ב"ב נ"ה ע"א.

¹²³ אינני טוען ח"ו שהוא חידוש דין זה, אלא שהוא גילה זאת עתה לציבור, ועד תקופתו לא היה צורך בכך
כיון שרוב עמנו היה עדיין בא"י (לפחות אלו ששמעו לחכמי ישראל).